

HISTORY OF DEVELOPMENT OF MUSIC ENSEMBLES AND STAGES OF ITS DEVELOPMENT

Dilnozaxon Obidjanovna Abduraxmonova¹

Fergana State University

KEYWORDS

harmony, accompaniment, accompaniment, ensemble, treatise, hafiz, band of musicians, folk instruments

ABSTRACT

This article discusses the introduction of the ensemble concept to the Uzbek national music art and its activities in different periods. Eastern thinkers, musicologists and famous musicians have a wide coverage of views and musical heritage of instrumental performance and group singing.

2181-2675/© 2022 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.6803442

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Master of Fergana State University, Fergana, UZB

МУСИҚА АНСАМБЛЛАРИ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИ ВА УНИНГ ТАКОМИЛ БОСҚИЧЛАРИ

KALIT SO‘ZLAR:

Ҳамнафаслик, жўровозлик, жўрнавозлик, ансамбл, рисола, ҳофиз, чолғучилар жамоаси, халқ чолғулари

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада ўзбек миллий мусиқа санъатига ансамбл тушунчасининг кириб келиш ҳамда турли даврлардаги фаолияти ҳақида фикр юритилган. Шарқ мутафаккирлари, мусиқашунос олимлари ва атоқли созандаларининг чолғу ижрочилиги ва гуруҳ бўлиб куйлашга оид қарашлари ҳамда мусиқий мероси кенг ёритилган.

Хар бир халқнинг буюк ўтмишидан дарак берувчи бой маданияти унинг аслини белгилайди. Бу маданият, қадимдан ушбу элатлар ва миллатнинг моддий ва маънавий раўнақи йўлида хизмат қилди ва хизмат қилиб келмоқда. Шунингдек, уни бошқа халқлар урф-одати, анъана ва қадриятларидан кескин фарқланишини белгилаб берди. Ўзбек халқи ҳам худди ана шундай ўзининг бой тарихи, қадимги маданияти ва ўчмас мусиқа санъати билан дунё мусиқа маданияти ривожига улкан ҳисса қўшган тарихий халқлар сирасига киради. Ушбу санъат отадан-ўғилга, онадан-қизга, авлодлардан авлодларга, устоздан шогирдга анъана бўлиб ўтиб, яшаб келмоқда. Бунинг сифатида бугунги кунда мамлакатимизда қад кўтариб турган тарихий обидалар, археологик қурилмалар, миниатюра санъатида акс этган расмлар, меъморчилик, халқ оғзаки ва ёзма ижодида тасвирланган санъат асарлари орқали кўришимиз мумкин.

Тарихий манбаалардан маълумки нафақат Ўрта Осиёда жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида азал-азалдан маданият, мусиқа ва санъат юксак даражада ривожланган. Мамлакатимизнинг турли ҳудудлари, водию воҳаларида олиб борилган археологик қазилмалари натижасида топилган тасвирий санъат ёдгорликларида бунининг яққол ифодасини кўришимиз мумкин. Ҳаттоки уларда илк жўрнавозлик наъмуналари акс этганлигини гувоҳи бўламиз. Бу ўз ўрнида жўрнавозликнинг ўша даврданоқ мавжуд бўлганлигидан далолат беради. Мусиқада ансамбл масалаларига оид маълумотлар Фаробий, Мароғий, Кавкавий, Дарвеш Али Чангий, сўнги йилларда Фитрат каби ўзбек мусиқа санъати назарияси, тарихи ва амалиётида муносиб хизмат кўрсатган буюк алломалар, мусиқашунос олимлар рисолаларида қимматли маълумотлар келтирилган. Айнан ўша жараёнда ансамбл термини ёки ансамбл турлари хусусида аниқ фикрлар келтирилмаган бўлсада, ҳаётий тажрибалар ва ижрочилик анъаналари, даста, гуруҳ ёки жамоа бўлиб ижро этиш амалиётининг оддий амаллари эканлигидан далолат беради. Жумладан, VII асрданоқ аждодларимизни қонун – қоидаларга бўйсунганлиги маълум бўлиб, тузилма сифатида мунтазам армияга эга бўлганлар. Ушбу тузилган армия таркибида мусиқачилар алоҳида ўрин эгаллаган бўлиб, Амур Темур ҳам ўз даврида санъат соҳасига кенг имкониятлар эшигини очиб берди. Амур Темур даврида Самарқандда, кегин эса унинг авлодлари Шохруҳ, Улуғбек, Хусайн Бойқаро, Бобур

бошқа даврга ўтиб Бухоро, Хива, Китоб, Қобул шаҳарларида ҳам ривожланди. Бунинг натижаси ўлароқ созанлар маҳалласи, бастакорлар кўчаси кабилар пайдо бўлган.

Мирзо Бобур ҳам Бобурномада қуйидагича келтиради. “Саҳовати ва мардлиги, истедоди, илм – фан, санъатга муҳаббати ва улар билан муваффақиятли шуғулланиши жиҳатидан Осиёдаги подшоҳлар орасида Бобурга тенг келадиган бирорта подшоҳ топилмайди.”²

XVII асрда яратилган Дарвеш Али Чангийнинг рисоласида келтирилган маълумотларга кўра, у илк мусиқа сабоқларини отаси Мирзо Али Чангийдан ўрганган. Кейинчалик ўзидан аввалроқ ижод этган машҳур мусиқа арбоблари Хужанд Жаъфар Қонуний, Али Дўст Найи, Ҳасан Кавкавий, Ҳофиз Маҳмуд, Ҳофиз Мирақ Ибн Мажруҳийлардан мусиқа ижрочилигига хос ва умумахлоқий, инсонийлик фазилатлари сабоқларини ўрганган.

Чангийнинг мусиқа рисоласида қайд этилган ўша давр мусиқа ҳаётида жуда кўп хунарманд кишилар ҳам мусиқа ижрочилик амалиётида қизгин иштирок этишган. Жумладан, тикувчи Боқий Дирзий, Роянда Табиб, Абдулкарим Қозий, Мунажжим Боқий Шоҳидий, Ҳофиз Қосим Баззоз, Рирмуҳаммад Кулоллар чолғу асбобларида зўр маҳорат билан куй ижро этишган.³ Бу эса созандаларнинг жаъм бўлиши ансамблга бир ишора бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Ансамбл сўзи франсузча “энсембле” сўзидан олинган бўлиб, “бирлик”, “уйғунлик”, “оҳангдошлик” деган маъноларни билдиради. Ансамбл атамаси турли соҳаларда бир-бирига яқин бир нечта маъноларда қўлланилади. Меъморчиликда – бир кенгликда барпо этилган, бир-бирига мос иншоотлар мажмуаси. Мусиқада маълум бир мусиқа асарининг бир нечта ижрочилар томонидан биргаликда ижро этилиши. Созанда ва хонандаларнинг кичикроқ гуруҳига мўлжалланган мусиқа асари. Опера, оратория ва контаталарда ҳам ансамбл бўлади.

Ижрочилар сонига қараб ансамбллар дует (икки киши), трио (уч киши), квартет (тўрт киши), квинтет (беш киши), секстет (олти киши), септет (етти киши), октет (саккиз киши), нонет (тўққиз киши) ва ҳо казоларга бўлинади⁴.

Театр санъатида – драматург, режиссёр, рассаом, композитор ва актёрлар ижодининг уйғунлиги мавжуд бўлса, яъни ижодкорлар ансамбли бўлиб ишлашса, саҳна асари ғоясининг мукамалроқ очилишига хизмат қилади ҳамда спектаклда услуб бирлиги юзага келади.

XVI-XVII асрларга келиб, Бухоро, Самарқанд, Хива ва Қўқон воҳаларида маданият равнақи тобора юксала бошлайди. Мусиқий дунёқарашлари бир томондан кишиларни ўзаро узвий боғланиши мусиқа равнақини ривожига катта таъсир ўтказди. Сарой аёнлари учун махсус созандалар бириктирилган ва уларга алоҳида раҳбар тайинланган. Сарой аёнлари учун ҳозир бўлган созандалар ўз раҳбарларига

² Бобур номидаги халқаро жамоат фонди: “Бобурнома” Ўзбекистон нашриёти Тошкент.2019

³ Ҳалим Равшанович “Ансамбль ижрочилиги фаолияти тарихи ва тараққиёт босқичлари” «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 // Volume: 1, ISSUE: 6.

⁴ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Биринчи жилд. Тошкент 2000 йил. 538-бет

итоатда бўлиб, муסיқий қонун қоидаларга қатъий риоя этишган. Одатда, жўрнавозликнинг асосий негизини муסיқий созлар мажмуи ташкил этади. Ҳар бир чолғу асбоб эса жўрнавозликда алоҳида ўринга ва товуш кўлампидан келиб чиққан ҳолда муҳим мақомига эгадир. Алишер Навоий “Маҳбуб ул қулуб” асарида ҳар бир созга алоҳида таъриф бериб уларни нечоғлиқ муסיқа олами учун муҳим эканлигини таърифлаб ўтади. Ҳар бир давр ва ижтимоий ҳаёт ўз ривожини асосида ансамблларнинг таркиб топишини жонли жараён билан боғлиқлигини намоён этиб келган. Масалан: дамли ва урма чолғулар ансамбли доимо ҳар бир даврда ҳам, ўз уйғунлиги билан амалиётда машҳур бўлиб келган. Созандалар ансамблига муҳит ва давр доимо ўз таъсирини ўтказиб келган. энг аввало унга бўлган муносабат муҳим аҳамият касб этган. Бунга XIX аср Хоразмда юзага келган муסיқий муҳитни мисол қилиш мумкин. Ўз даврининг донишманди – Ферузшоҳ (Хоразм) даврида муסיқа илмига эътибор юқори савияда бўлган. Хива хонлиги музофотида 32 та созандалар (гуруҳи) фаолият кўрсатишиб, уларнинг ҳар бири ўз дастури ва маҳоратини намоёниш этиб шахсан хон рухсатидан сўнг ўз фаолиятини давом эттирган. Мақом санъатини изчил йўлга қўйиш учун Ферузшоҳнинг назорати остида сарой созандалари гуруҳи (ансамбли) тузилади. Бу ишга ўта лаёқатли ҳофиз ва чолғучилар жалб этилади. Кейинчалик малакали созандалар сафини доим тўлдириб бориш мақсадида энг этук устозларга шогирд тайёрлаш вазифаси юклатилади. Шогирдларга парда ва усул тизимларини куй ва ашулаларга мос масалалар ўргата борилган.

XX асрнинг бошларига келиб, Ўзбекистонда халқимизнинг турмуш тарзи ўзгариши муносабати билан муסיқа санъатига бўлган қарашлар ҳам тобора ижобий томонга ўзгара борди. Ижтимоий ҳаёт билан биргаликда Республиканинг турли воҳаларида жамоавий меҳнат тартиби тузила бошлади. Замонга мослашиб воҳаларда ҳам чолғу созлар ансамблини жорий қилиш имконият даражасида амалга оширилиб борди. Даврнинг энг долзарб асосий ғоялари ҳам жамоаларда етакчи созандалар ансамблини фаолият кўрсатиши эди. Бундай дасталарнинг таркиб топиши ўзбек муסיқа меъросида янгича бир босқич сифатида кириб келди. Ҳар бир созандалар дастаси турли муסיқий чолғуларни ўз таркибига олиб, оммавий ижро учун мўлжалланган. XX асрнинг 30-50-йилларида муסיқа соҳаси кескин ривожланди ва воҳаларни ўзининг забардаст, ўта дидли муסיқа илмини ўзига хос намоёндалари ўз фаолиятларини бошлайди. Бу ўринда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, муסיқа устаси, моҳир созанда, ташкилотчи ва мураббий уста Рўзиматхон Исабоев (Наманган 1885-1964 й.) танбур чолғусининг ижрочиси алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиздир. Улар тузган ансамбл таркибида Иномжон, Баҳриддин, Шариф хожи (ғижжак), Маллавой (чанг), эргашвой (танбур), Тошмирза (сурнай) каби созандалар ўзбек миллий чолғуларида ижрочилик фаолиятини олиб боришган. 1919-йилда Тўхтасин Жалилов бошчилигида биринчилар қаторида халқ чолғулари ансамбли ташкил қилинди. 1923 йилда Москва шаҳрида ўтказилган бутун Россия қишлоқ хўжалик савдо кўرғазмасида иштирок этиб, муваффақият билан қайтишади. Шундан сўнг, 24 нафардан иборат ҳаваскорлик тўғараги дастаси ўз фаолиятини юқори

савияда давом этиради. 1927-йилга келиб, Ўзбекистон радиоси қошида мақомчилар ансамбли ташкил этилади. Дарҳақиқат, бу ансамбл мумтоз мусиқа соҳасини моҳир созандаларининг мажмуаси эди. Ансамбл таркибида найда Дадаали Соатқулов, Сайдали Калонов, қўшнайда Ҳайрулла Убайдуллаев, чангда Ниғматжон Дўстмухамедов, Фахриддин Содиқов, дуторда Абдусоат Ваҳобов, Ориф Қосимов, танбурда Рихси Ражабий, Маҳсудхўжа Юсуров, ғижжакда Имомжон Икромов, Наби Ҳасанов, дойрада Дадахўжа Соттихўжаевлар фаолият кўрсатган. Уларнинг асосий мақсади мумтоз мусиқа меъроси намуналарини ижро этиш ҳамда мусиқа санъати равнақи йўлида изчил мақсад сари боориш эди. Бизнес назаримизда ана шу даврдан бошлаб, халқ ижрочилик санъатида хусусан, гуруҳ бўлиб ижро этиш, яъни ансамбл ижодида турланиш даври бошланади. XX асарнинг 30 йилларига келиб, халқлар дўстлигини янада мустаҳкамлаш мақсадида адабиёт ва санъат кунларини ташкил қилиш одат тусига кириб борди. Бу тадбирларни юқори савияда ташкил этилишида аҳоли орасида манзур бўлган куй ва қўшиқлар ижросини ташкил этиш ўта муҳим аҳамият касб этган. Шу боис ҳам йирик ашула ва рақс ансамбллари ташкил этилди бошлаган. Ўз даврида бундай ансамбллари таркибида Этнографик – ансамбль 24 нафардан иборат, созанда ва хонандаларни такшил қилган.⁵ Улар катта ансамбллари саҳналарни тўлдириб ўша давр мафкурасига хос бўлган дабдаба ва улуғворлик кайфиятини яратишга, шунингдек, юқори овоз жарангдорликка эришилинишга ҳаракат қилинган. Созлар мумкин қадар кўпайтирилиб, катта бир товуш гулдастасини ҳосил этган. Шу тарзда, давр тақозоси билан амалиётда турли хил ашула ва рақс ҳамда дуторчилар ансамбллари, турли вокал ва оркестрлар жамоаси тузилиб, ижрочилик амалётида ўз фаолиятларини давом эттирган. 1950-йиллар охирида келиб, ўзбек мумтоз мусиқасига алоҳида эътибор берилиб, Ўзбекистон радиоси қошида мақомчилар ансамбли тузилади. Бу ансамблга замонасининг энг етук мақомчи созандалари таклиф этилди. Буни биз ансамбл ижрочилиги амалиётида энг нуфузли ҳамда мукамал жамоа деб ҳисоблаймиз. Ушбу, бадий жамоа, фақатгина 10 йиллик фаолияти давомида шашмақомнинг барча наср бўлими мусиқий намуналарини ва бир қатор мушкilot қисмларидан асарларни ўзлаштириб магнит тасмаларга ёздиришга муяссар бўлишган. Радионинг олтин хазинасидан жой олган ўзбек мусиқий меъросининг ушбу намуналари келажакнинг ҳар бир ёш авлодига анъанавий ижро масаласида дастури амал бўлиб, хизмат қилиб келмоқда. Ҳақиқатан ансамбл ижрочилигининг нафосатли хусусиятларини ва унинг турли таркибларига тузилиши имкониятларини, Ўзбекистон давлат консерваториясида 1972 йилдан бошлаб, ўз фаолиятларини бошлаган илм даргоҳи, яъни анъанавий ижрочилик кафедраси узоқ йиллар давомида шу кунгача ўз фаолиятини давом эттириб келмоқда. Айтиш жоизки, ансамбл ижодиётини асосий моҳияти ҳам шундадир. Абдурауф Фитратнинг фикрлари ҳам, ҳазрат А.Навоийнинг келтирган шеърӣ мисолларини заминда ҳам ана шу ансамбл ижросидаги турфа овозларни жозибаси ҳамда мутаносиблиги туради. Биз доимо ижрода ана шу инсон руҳиятига

⁵ Аҳмад Одилов. “Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи” Тошкент “Ўқитувчи” 1995. 37 – бет

бир меъёрда таъсир этувчи овозга эришадиган ансамблларни тузишимиз мақсадга мувофиқдир. Тузилган ансамбл таркибида созларнинг сонидан қатъий назар, асосий эътибор уларнинг тарранум (бир меъёр) сифатига қаратилиши лозим. Айни пайтда анъанавий ансамбллар маҳаллий (локал) ўзига хос услубий хусусиятлар доирасида шаклланиб бораётганлигини кўриш мумкин. Бунга Бухоро, Хоразм, Фарғона-Тошкент, Самарқанд, Андижон вилоятларида фаолият олиб бораётган мақом ансамбллари мисол қилиш мумкин. Айтиш жоизки, ансамблдаги ижодиёт жуда сермашақат ва мушкул жараённи ўз ичига олади. Уни ёшлар амалиётига сингдириш шарафли ишлардан бири ҳисобланади. Зеро, буюк келажакка интилаётган давлат ёш авлодни беназир устозлар сифатида шакллантириши зарур. Ана шу йўлда жамоавий мусиқа тарбияси ҳам асос бўлиб хизмат қилиши шубҳасиздир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Семенов. Среднеазиатский трактат по музқке Дарвиша Али (XVII век). Ташкент, 1946 года. 3 – бет
2. Halim Ravshanovich Hasanov. Ansambl ijrochiligi faoliyating tarixi va taraqqiyot bosqichlari. «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 // Volume: 1, ISSUE: 6 – бет.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Биринчи жилд. Тошкент 2000 йил. 538 – бет.
4. Салоҳиддин Азизбоев. Анъанавий ансамбл ижрочилик дастури. Тошкент 2007. 9 – бет
5. Аҳмад Одилов. “Ўзбек халқ чолғуларида ижроячилик тарихи” Тошкент “Ўқитувчи” 1995. 37 – бет
6. А. Жабборов, С. Бегматов, М.Азамова “Ўзбек мусиқаси тарихи” “Фан қва технология нашриёти” Тошкент 2018.